

Time-Based Way Finding at the Library of Agriculture Information and Scientific Documents Center (ASIDC)

Roya Pournaghi

PhD in Knowledge and Information Science;
Assistant Professor; Iranian Research Institute for Information Science and Technology (IRANDOC) pournaghi@irandoc.ac.ir

Ali Jalali Dizaji

PhD in Knowledge and Information Science; Assistant Professor;
Allameh Tabataba'i University;
Corresponding Author dizaji@yahoo.com

Maryam Zandieh Dolabi

Master of Science in Knowledge and Information Science;
Allameh Tabataba'i University shukuh93@gmail.com

**Iranian Journal of
Information
Processing and
Management**

**Iranian Research Institute
for Science and Technology**

ISSN 2251-8223

eISSN 2251-8231

Indexed by SCOPUS, ISC, & LISTA

Vol. 32 | No. 4 | pp. 695-711

Summer 2017

Received: 12, Oct. 2015

Accepted: 20, Jun. 2016

Abstract: Nowadays, Geographic Information Systems applications enter in libraries and information centers and some advanced libraries in the world use the benefits of GIS in general to improve the space and resources. The present study aimed to implement a way finding system in order to facilitate the users' access to the facilities and services in the library of the Agriculture Information and Scientific Documents Center. This is an applied research, in which the required data were gathered from different sections of the library through a survey-descriptive method and observation technique for the correspondence between real information and the available maps. Data were entered, analyzed and the results were implemented through the Arc GIS software on the maps.

The illustrated maps had shown that they might be helpful in gaining a better understanding of the users' access to the library entrance and facilities in order to improve its utility and efficiency. This is a new idea started to be used in the libraries of the world. Since the study dealing with the network traffic and the amount of time for non-negative ways, Dijkstra's algorithm was used to Time-Based Way finding. After creating the database, determining the shortest path at the least time was possible.

Keywords: Access, Time-Based Way Finding, Agriculture Information and Scientific Documents Center (ASIDC), Dijkstra's Algorithm, Geographical Information System (GIS)

مسیریابی مبتنی بر زمان در کتابخانه مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی

رؤیا پورنقی

دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛ استادیار؛
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)؛
pournaghi@irandoc.ac.ir

علی جلالی دیزجی

دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛ استادیار؛
دانشگاه علامه طباطبائی؛
pdizajy@yahoo.com

مریم زندیه دولابی

کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛
دانشگاه علامه طباطبائی
irajradad@yahoo.com

مقاله برای اصلاح به مدت ۹۵ روز نزد پدیدآوران بوده است.

پذیرش: ۱۳۹۵/۰۳/۳۱

دریافت: ۱۳۹۴/۰۷/۲۰

فصلنامه | علمی پژوهشی
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
شاپا (چاپی) ۸۲۳۳-۲۲۵۱
شاپا (الکترونیکی) ۸۲۳۱-۲۲۵۱
نمایه در SCOPUS، ISI، LISTA و
jipm.irandoc.ac.ir
دوره ۳۲ | شماره ۴ | صص ۱۰۴۲-۱۰۱۷
تابستان ۱۳۹۶

چکیده: امروزه کاربردهای سیستم اطلاعات مکانی به محیط کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی وارد شده و برخی کتابخانه‌های پیشرفته دنیا جهت بهبود استفاده از فضا و منابع موجود از مزایای «جی‌آی‌اس» بهره می‌گیرند. هدف پژوهش حاضر طراحی پایگاه مسیریابی در کتابخانه «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» به منظور تسهیل دستیابی کاربران به امکانات و خدمات کتابخانه است.

روش پژوهش پیمایش توصیفی است و ماهیت پژوهش در زمره تحقیقات کاربردی قرار دارد. در این پژوهش، داده‌های مورد نیاز از بخش‌های مختلف کتابخانه و با مطابقت اطلاعات واقعی با نقشه‌های موجود (مشاهده) گردآوری شد. به منظور پیاده‌سازی، ورود داده‌ها و تشکیل پایگاه اطلاعات مکانی مسیریابی از نرم‌افزار «آرک جی‌آی‌اس» استفاده شد.

از آنجا که در پژوهش حاضر با شبکه عبور و مرور سروکار داریم و چون مقادیر زمان برای راه‌ها غیرمنفی است، از الگوریتم «دایکسترا» برای مسیریابی مبتنی بر زمان استفاده شد. بعد از ایجاد پایگاه اطلاعات مکانی مسیر، تعیین کوتاه‌ترین مسیر در کمترین زمان امکان‌پذیر شد. از این سیستم برای درک بهتر چگونگی رسیدن کاربران به ورودی کتابخانه و دسترسی به امکانات کتابخانه‌ای در جهت افزایش سودمندی و کارایی کتابخانه استفاده گردید. این مسئله ایده جدیدی است که به کارگیری آن در کتابخانه‌های دنیا به تازگی آغاز شده است.

کلیدواژه‌ها: دسترسی، مسیریابی مبتنی بر زمان، مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی، الگوریتم دایجکسترا، سیستم اطلاعات مکانی

۱. مقدمه

ارائه خدمات مطلوب به کاربران کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی از اهداف عالی هر سازمان خدمت‌رسان و مروج علم است. این امر ارتباط مستقیمی با جذب مخاطب به این مکان‌ها دارد. از طرف دیگر، با ورود فناوری اطلاعات و ارتباطات و دسترسی عموم به اطلاعات (به‌سادگی زدن یک دکمه بر روی پلتفرم گوشی همراه)، امروزه با کتابخانه‌های بسته بسیاری مواجه می‌شویم که به جهت عدم استقبال کاربران، ماهیت خود را از دست داده و به تعطیلی کشیده شده‌اند. در این میان یکی از عوامل اصلی و مهم در جذب مخاطب، دسترسی به مکان ارائه خدمات است. محققان در علم اطلاعات و دانش‌شناسی به مسائل فیزیکی دسترسی‌پذیری کتابخانه علاقه‌مند بوده و عواملی را که بر آن مؤثر بوده‌اند، بررسی کرده‌اند. در دنیای کنونی اگر کاربران با مشکلاتی در دسترسی به کتابخانه مواجه شوند قید حضور فیزیکی در کتابخانه را می‌زنند و از فضای مجازی بهره می‌برند.

واژه «دسترس‌پذیری» را «هنسن»^۱ در اواخر دهه ۱۹۵۰ به کار برد. وی آن را در قالب «پتانسیل برای تعامل» تعریف کرد و فاصله میان مبدأ و مقصد و نیز ارزش و تعداد فرصت‌های موجود در یک مقصد را در نظر گرفت (Envall 2007). برای روشن کردن معنای دسترس‌پذیری، «اینگرام» میان دسترس‌پذیری ادغامی و نسبی تمایز قائل شده است. دسترس‌پذیری نسبی به «میزان ارتباط دو محل (یا نقطه) در یک سطح مشابه» اشاره دارد، در حالی که دسترس‌پذیری ادغامی به معنای «میزان ارتباط» یک نقطه با سایر نقاط است (Ingram 1970). دسترسی به عنوان مفهومی است که نشان‌دهنده میزان تناسب میان مراجعان و خدمات است. چنین ابعادی از دسترسی به منزله موجودیت، دسترس‌پذیری، جاگیری، مقرون به‌صرفه بودن، و قابل پذیرش بودن شناسایی شده است و شاخص‌های خاص‌تر تناسب هستند (Penchansky and Thomas 1981). با در نظر گرفتن این ابعاد، دسترس‌پذیری به واسطه تعریف شدن به منزله «رابطه میان موقعیت عرضه و موقعیت مراجعان و در نظر

1. Hansen

گرفتن منابع حمل و نقل مراجعان و زمان طی مسافت، فاصله و هزینه» از سایر ابعاد متفاوت و متمایز می شود.

این تعاریف «دسترس پذیری» شامل سه رکن مهم است: مبدأ، مقصد و رابطه میان این دو. فاصله میان مبدأ و مقصد به عنوان شاخص رابطه، بر دسترس پذیری مقصد برای افراد تأثیر می گذارد یا مانع آن می شود (Park 2012).

از طرف دیگر، دسترس پذیری به شیوه های مختلف و در رشته های دانشگاهی متعددی مفهوم سازی شده است. محققان در جغرافیای حمل و نقل بر روابط فضایی (مکانی) تمرکز داشته اند. دسترس پذیری به عنوان «نزدیکی یک موقعیت به موقعیت های تعیین شده دیگر» مطرح شده است (Kwan and Weber 2003). طراحان وب سایت، دسترس پذیری وب سایت را در فضای دسترسی وب توسط افراد در نظر گرفته اند (Slatin and Rush 2003). علاوه بر این، دسترس پذیری از نقطه نظرهای شناختی، اقتصادی، ذهنی، و سیاسی نیز در سایر تحقیقات مورد بررسی قرار گرفته است (Park 2012). عوامل متعدد ناشی از دیدگاه های متنوع یا باعث تسهیل دسترسی خاصی به فعالیت ها شده یا محدودیت دسترسی را ایجاد نموده اند. دسترس پذیری فیزیکی به طور خاص مقیاس اساسی با شانس برابر برای شرکت در فعالیت هاست (Weibull 1980).

یکی از شاخص هایی که کتابداران و اطلاع رسانیان به آن توجه دارند، صرفه جویی در وقت مراجعه کننده است؛ موردی که به روشنی در قانون چهارم رانگاناتان تجلی یافته و به دلیل رواج مطلوبیت سرعت ارائه خدمات در جهان معاصر، هر روز بیش از پیش اهمیت می یابد. کاربران کتابخانه ها همانند سایر سازمان ها، اشخاصی پرمشغله تلقی می شوند و بر شاخص هایی که به ارائه خدمت در کمترین زمان ممکن برای کاربران کمک می کند، تأکید شده است. پژوهشگران بر این باورند که صرفه جویی در وقت کاربران، در طراحی معماری ساختمان کتابخانه نیز می تواند به همان اندازه مورد توجه باشد که عواملی نظیر چیدمان درست قفسه ها، فهرست نویسی درست و طبقه بندی متمرکز، خدمات دهی به هنگام، استفاده از کتابدار مرجع هوشیار و مسئولیت پذیر و ... مد نظر هستند (بهپور و سیامک ۱۳۹۰).

سهولت مسیریابی امکانات، به بازطراحی امکانات کتابخانه می انجامد که به نوبه خود باعث بهبود تحویل و ارائه خدمات کتابخانه و دسترسی بهتر به منابع آن می شود. می توان دو کاربرد عملی برای مسیریابی بهتر در محیط کتابخانه ای در نظر داشت. نخست این که،

بهبودبخشیدن نظام‌های اطلاعاتی مسیریابی در امکانات کتابخانه‌ای می‌تواند باعث کاهش خستگی حاصل از جست‌وجوی اطلاعات توسط کاربر در کتابخانه‌های پیچ‌درپیچ و دارای فضاهای پیچیده گردد، به‌ویژه زمانی که کتابخانه‌ها اغلب تعداد ساعات ارائه خدمات را به دلیل کاهش میزان بودجه مورد استفاده کاهش می‌دهند و زمان کمی برای جست‌وجوی اطلاعات مورد نیاز در اختیار کاربران قرار می‌گیرد. دوم این که، بهبود نظام‌های مسیریابی می‌تواند از بار کاری کارکنان کتابخانه برای هدایت و راهنمایی کاربران در نواحی مختلف کتابخانه‌ها بکاهد.

مسیریابی در کتابخانه‌هایی که نظام مسیریابی شهودی و خود توضیح‌دهنده^۱ داشته باشد، راحت‌تر است. همچنین، بهبود نظام‌های مسیریابی کتابخانه‌ها می‌تواند به بهبود کلی امکان یافتن اطلاعات و منابع ذخیره‌شده در کتابخانه کمک کند و در نتیجه، کاربر می‌تواند به اطلاعاتی دست یابد که در غیر این صورت به آن‌ها دسترسی نداشت. مشکلات مسیریابی زمانی آشکار می‌شود که نتوان مسیر را به آسانی به کاربر معرفی و او را هدایت کرد. در نظام‌های مسیریابی ضعیف، کاربر اطلاعات کافی را برای اینکه بداند در کجا قرار دارد و چگونه می‌تواند به محل مورد نظر راه یابد، دریافت نمی‌کند. از این رو، زمانی که کاربران در محیط ناآشنا قرار می‌گیرند، این مسئله باعث سردرگمی آن‌ها در نحوه پیدا کردن محل مورد نظر می‌شود. کاربران به امکاناتی نیاز دارند تا در حداقل زمان به خدمات مورد نظرشان دسترسی پیدا کنند. درک این که این مفاهیم چگونه در تصمیم‌گیری نقش ایفا می‌نمایند، می‌تواند به کتابداران در جهت‌یابی مؤثرتر در طرح فضای کتابخانه کمک کند (Loomis and Parsons 1979).

بنابراین، یکی از مشکلات رایج در استفاده از کتابخانه‌ها، عدم توانایی کاربران در دسترسی به مکان‌های مختلف یک کتابخانه است. مدت زمانی که کاربران در مسیریابی فضای خارج و داخل کتابخانه و رفت‌وآمد بین بخش‌های مختلف صرف می‌کنند، می‌تواند شاخص بااهمیتی در صرفه‌جویی وقت کاربران در کتابخانه‌های بزرگ از جمله «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» باشد؛ موردی که تاکنون در پژوهش‌های داخلی به آن کمتر توجه شده است. در واقع، مسئله این است که اگر کتابخانه‌ها نتوانند مسیریابی کاربران را تسهیل و تسریع نمایند و در وقت آن‌ها صرفه‌جویی کنند، رضایت

1. Self-explanatory system

کاربران آن‌ها کاهش می‌یابد و حضور کاربران در کتابخانه کم‌رنگ می‌شود. لذا، در این پژوهش میان‌رشته‌ای در دو حوزه سیستم‌های اطلاعات مکانی و علم بر آنیم تا وضعیت کنونی مسیریابی کاربران را به‌منظور بهبود سفر در فضای کتابخانه «مرکز اطلاعات و مدارک علمی وزارت جهاد کشاورزی» با استفاده از نظام اطلاعات مکانی تعیین نمایم و گامی در راستای بومی‌سازی این فناوری در کتابخانه‌های ایران برداریم.

با توجه به این که اعتماد به دانسته‌ها بدون بررسی علمی، موجب درک ناصحیح واقعیت‌هاست، لذا پژوهشی لازم بود تا با سازماندهی فضایی کتابخانه «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی ایران»، به کاربران کمک کند بدانند که در کجای محیط یا داخل ساختمان قرار گرفته‌اند و همچنین، محل مورد نظرشان (مقصد نهایی) دقیقاً کجاست و به این ترتیب به آن‌ها کمک کند که به راحتی مسیر دستیابی به محل مورد نظرشان را شناسایی کرده و در نهایت، در وقت کاربران صرفه‌جویی گردد. این تحقیق به طراحی پایگاه اطلاعات مکانی مسیریابی کاربران کتابخانه از طریق استفاده از الگوریتم‌های مناسب (دایکسترا)^۱ در «جی‌آی‌اس»^۲ می‌پردازد و تمرکزی ویژه بر نسبت فواصلی دارد که کاربران کتابخانه باید برای دسترسی به کتابخانه طی کنند. نتایج این مطالعه می‌تواند وضعیت این کتابخانه را از دیدگاه مذکور تعیین و اثرات وجودی اجرای مسیریابی با نظام اطلاعات مکانی را نشان دهد تا در طراحی‌های آتی به کار رود و یا حداقل باعث اصلاح کاربری برخی فضاها در این کتابخانه شود. افزون بر این، پیاده‌سازی این فناوری در مرکز یادشده، به‌طور قطع رهنمودهای لازم را برای اجرای آن در سایر مراکز اطلاع‌رسانی در اختیار مسئولان و مدیران قرار می‌دهد.

بر این اساس، هدف پژوهش حاضر طراحی پایگاه اطلاعات مکانی مسیریابی کاربران کتابخانه «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» در فضای محوطه سازمان با استفاده از سیستم اطلاعات مکانی است.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی برای سنجش دسترس‌پذیری فیزیکی کتابخانه‌ها انجام گرفته است و محققان پیشین اغلب از مقیاس‌های تقریبی فاصله، که به واسطه شعاع فاصله نشان

1. Dijkstra

2. Geospatial Information System (GIS)

داده می‌شود، استفاده نموده‌اند. به‌عنوان مثال، «کینیکین» دسترس‌پذیری را با استفاده از شمارش تعداد ثبت‌نام‌کنندگان در شعاع یک، دو، سه و پنج مایلی مورد سنجش قرار داد و متوجه شد که اغلب کاربران در شعاع دو مایلی کتابخانه زندگی می‌کنند و در نتیجه، فاصله، عاملی تعیین‌کننده برای دسترس‌پذیری فیزیکی به کتابخانه‌ها محسوب می‌شود (Kinikin 2004).

در پژوهش‌های مختلف بر روی فاصله کاربر از کتابخانه تمرکز شده و کمتر به عامل زمان توجه گردیده (Kwan and Weber 2003). لیکن، در کنار فاصله دسترسی، زمان دسترسی نیز عامل مهمی است. «پارک» معتقد است که زمان و فاصله از عناصر اصلی مؤثر در فعالیت‌های بشر است (Park 2012).

از طرف دیگر، از سال ۱۹۹۶ تاکنون در زمینه کاربرد «جی‌ای‌اس» در علم اطلاعات و دانش‌شناسی مطالعات بسیاری انجام گرفته است. این مطالعات در موضوعات مختلفی همچون مجموعه‌سازی و انتخاب منابع، سازماندهی مکانی اطلاعات و منابع موجود در کتابخانه، مدیریت مکانی تجهیزات و اموال کتابخانه و موارد بسیار دیگر است. از آنجا که پژوهش‌ها بر روی کاربرد «جی‌ای‌اس» در انواع خدمات کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در ایران و خارج از ایران بسیار است، در این بخش تمرکز بیشتر بر پژوهش‌هایی است که به کمک سیستم اطلاعات مکانی بر روی دسترسی به کتابخانه و منابع آن و تأثیر مسیر کار کرده‌اند. در این بخش سعی شده تمامی پژوهش‌های مرتبط با کاربرد «جی‌ای‌اس» در دسترسی به کتابخانه‌ها و مراکز وابسته و منابع آن‌ها مطرح شود و تأکید بیشتر بر ضرورت استفاده از بعد زمان در مسیریابی‌های مبتنی بر مکان (جی‌ای‌اس) است.

«جایزون و گانگ» در پژوهشی با عنوان «تجزیه و تحلیل استفاده از کتابخانه‌های عمومی در محله‌های شهر نیویورک»، ۲۰۰ کتابخانه عمومی شهر «نیویورک» را با توجه به ویژگی‌های محله آن‌ها تجزیه و تحلیل کردند. در این پژوهش از «جی‌ای‌اس» برای تحلیل و نمایش اطلاعات استفاده شد. علاوه بر این، عوامل جمعیت‌شناختی، اقتصادی و فرهنگی، تعاملات اجتماعی و مکانی در داخل هر محله که بر استفاده از کتابخانه‌های عمومی تأثیر می‌گذاشت نیز در تحلیل اطلاعات وارد شد. تجزیه و تحلیل همبستگی و رگرسیون برای همه کتابخانه‌ها به اجرا درآمد. این تحقیق نشان داد که عوامل سنتی به اندازه کافی برای توضیح استفاده از کتابخانه‌های عمومی، به‌ویژه در منطقه‌ای مانند شهر «نیویورک» کافی نیست. ارتباطات اجتماعی و تنوع نژادی بر استفاده از کتابخانه‌های عمومی تأثیرگذار

است. بر اساس یافته‌های این تحقیق پیشنهاد شد که در جهت بهبود خدمات کتابخانه‌ها، شعبه‌های دیگری در محله‌های محروم ساخته شود (Japzon and Gong 2005).

«زیا» در پژوهشی با عنوان «شناسایی مکان اقلام کتابخانه» با استفاده از فناوری «جی‌ای‌اس» به شناسایی مکان اقلام مختلف در یک کتابخانه خیالی پرداخت. در این نمونه آزمایشگاهی مشخص شد که سیستم اطلاعات مکانی توانایی تجزیه و تحلیل داده‌های مکانی مجموعه‌ها و ارائه نتایج تحلیلی در نقشه‌ها با جزئیات متنوع را دارد (Xia 2005). «کتابخانه ایالتی کلرادو» انواع پروژه‌های کتابخانه‌ای را با استفاده از «جی‌ای‌اس» به ثمر رسانده است. در این ایالت کار بر روی نقشه‌های توزیع ویژگی‌های مرتبط با کتابخانه‌های عمومی از سال ۲۰۰۳ آغاز شده بود. هدف از این پژوهش ایجاد شبکه و به اشتراک گذاری منابع «کتابخانه ایالتی کلرادو» با کتابخانه‌های عمومی «کلرادو» در سیستم اطلاعات مکانی و بررسی توزیع کاربران کتابخانه در رابطه با ویژگی‌های مکانی، مانند مکان شعبه، تلفن همراه، کتاب و ... بود. این کار بر روی ۵ کتابخانه عمومی در «کلرادو» انجام شد. این پروژه اجازه می‌دهد که تصمیم‌گیرندگان در کتابخانه‌ها از روش‌های تصمیم‌گیری مکانی و جمعیتی برای درک جامعه خود، تجزیه و تحلیل الگوهای استفاده از کتابخانه، توضیح گرایش‌های آماری و ... استفاده نمایند (Colorado State library 2006).

«هرتل» و همکارش «اسپراگو» در پژوهشی تحت عنوان «جی‌ای‌اس: ابزاری جهت برنامه‌ریزی کتابخانه‌ها، با کمک اطلاعات سرشماری» به برنامه‌ریزی برای ایجاد کتابخانه‌های جدید در شهر «بویز»^۱ که مرکز ایالت «آیداهو» است، پرداختند. آن‌ها اطلاعات دموگرافیک مانند جنس، سن، تحصیلات، درآمد اقتصادی و ... را، که در منطقه خاصی از یک شهر وجود دارد، در «جی‌ای‌اس» وارد کردند. سپس، نقشه‌های شماتیک از این اطلاعات تهیه کرده و فاصله موجود بین مناطق مسکونی و کتابخانه‌های موجود را بر حسب مایل محاسبه نمودند. از این طریق معین شد که در چه فاصله‌ای از کتابخانه‌های موجود باید کتابخانه جدیدی احداث شود و چه محلی مناسب این اقدام است. همچنین، به نظر آن‌ها می‌توان با دادن اطلاعات رشد جمعیتی و اطلاعات دموگرافیک جمعیت هر منطقه به «جی‌ای‌اس» و نیز با توجه به نقشه‌های مناطق و مشخص نمودن کاربری اراضی

1. Boise

زمین‌های منطقه تعداد کتابخانه مورد نیاز در مثلاً ۱۰ سال آینده را پیش‌بینی کرد (Hertel and Sprague 2007).

«کونتز، جو و بیشاب» در پژوهشی تحت عنوان «بسته‌شدن امکانات کتابخانه‌های عمومی: بررسی دلایل بسته‌شدن و اثرات آن بر بازار مناطق جغرافیایی» به بررسی کاربران کتابخانه پرداخته و به این نتیجه رسیدند که فاصله و زمان دسترسی به کتابخانه از عوامل مهم استفاده کاربران از کتابخانه‌هاست (Koontz, Jue and Bishop 2009).

«پارک» پایان‌نامه دکترای خود را با عنوان «دسترسی فیزیکی کاربران به کتابخانه‌های عمومی: یک مطالعه جی‌آی‌اس» انجام داد. هدف از این مطالعه، به‌دست آوردن تصویر درک بهتری از الگوهای تردد کاربران به کتابخانه، و همچنین فعالیت‌ها، آمار جمعیتی، و عوامل دیگری بود که دسترسی به کتابخانه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با تجزیه و تحلیل فعالیت تردد روزانه افراد، این مطالعه مدل الگوهای دسترسی کاربران به کتابخانه و راه‌های بهبود دسترسی به کتابخانه را مطرح کرده است. برای انجام این پژوهش، از دو روش کمی و کیفی به‌طور هم‌زمان استفاده شده است. در مرحله اول، با استفاده از «جی‌آی‌اس»، کمیت تردد خانواده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. اطلاعات نشان داد که ۴۰۹ نفر در زمان عبور از مناطق اطراف از کتابخانه‌های عمومی دیدن کرده‌اند. در مرحله دوم، روش‌های کیفی برای اطمینان از اعتبار تفسیر تجزیه و تحلیل داده‌های ثانویه دنبال شد و با کتابداران نیز مصاحبه به عمل آمد. مصاحبه‌های گردآوری‌شده مجموعه‌ای از دیدگاه کتابداران کتابخانه‌های عمومی در رابطه با الگوهای دسترسی کاربران به کتابخانه را نشان داد. از طریق تجزیه و تحلیل این اطلاعات، الگوهای اصلی دسترسی به کتابخانه تعریف شد (Park 2011).

با توجه به نوظهور بودن پدیده استفاده از نظام اطلاعات مکانی در پژوهش‌های داخل کشور ایران، در سال‌های اخیر از فناوری نظام اطلاعات مکانی در تحقیقات علم اطلاعات و دانش‌شناسی استفاده شده است. اکثر پژوهش‌های صورت گرفته مانند «زنگی‌آبادی» (۱۳۷۸)، «معصومی» (۱۳۸۳)، «رهنما و آقاجانی» (۱۳۸۸)، «مختارپور، تقی‌زاده و رنگزن» (۱۳۸۸)، «دهقانی سانج و محمودی» (۱۳۹۰)، و «جهانگیری فرد» (۱۳۹۰) در خصوص مکان‌یابی و همچنین تحلیل توزیع فضایی کتابخانه‌ها بوده است. این پژوهش‌ها با استفاده از داده‌های مکانی خارج کتابخانه و بر روی متغیرهای محیط خارج از کتابخانه متمرکز شده‌اند. پژوهش «پورنقی» در خصوص ارائه مدل مناسب خدمات کتابخانه و مراکز

اطلاعرسانی است که از نظر نوع کتابخانه، دانشگاهی بوده و در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با استفاده از داده‌های مکان‌محور داخل کتابخانه انجام شده است و کاربردهای مختلف از نظام اطلاعات مکانی را نشان داده است (۱۳۹۱). «بهپور و سیامک» در پژوهش خود بدون استفاده از نظام اطلاعات مکانی به مسیر حرکتی کاربران با توجه به معماری در ساختمان کتابخانه ملی پرداخته‌اند (۱۳۹۰).

«باب‌الحوائجی و پورنقی» در پژوهشی رفتار مسیریابی مراجعان کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران را با هدف شناخت پرتددترین مسیرها برای تعیین مکان‌های بازاریابی خدمات بررسی نمودند. در این پژوهش با مشاهده و ثبت میزان تردد کاربران در هر مسیر مشخص و تحلیل آن‌ها با استفاده از نرم‌افزار آماری «اس‌پی‌اس‌اس» میزان تردد در هر مسیر مشخص و در نهایت، نقشه‌های تردد کاربران با استفاده از سیستم اطلاعات مکانی ترسیم شد (۱۳۹۳). با توجه به یافته‌های این پژوهش، پرسنل کتابخانه می‌توانند در جهت تبلیغات و بازاریابی بهتر خدمات و برنامه‌های کتابخانه از نقشه مسیرهای پرتردد استفاده نمایند و سطح سهولت دستیابی به ناحیه ورودی کتابخانه را جهت استفاده از منابع و خدماتی که ارائه می‌شود، افزایش دهند.

بررسی پیشینه‌ها در جهان و ایران نشان داد که تاکنون پژوهش‌های مختلفی در زمینه کاربرد «جی‌ای‌اس» در دسترسی به مکان کتابخانه، دسترسی به منابع کتابخانه و مسیریابی کتابخانه صورت گرفته است، ولی هیچ‌یک به بُعد زمان به‌عنوان یک داده مهم در تصمیم‌گیری‌های مکانی توجه کافی مبذول نداشته‌اند. لذا، انجام پژوهشی که داده‌های زمانی را با مکانی ادغام نموده و در مسیریابی مبتنی بر مکان به کار گیرد، ضروری است. از این رو، این پژوهش در صدد است تا با استفاده از الگوریتم «دایجسترا» و به کمک سیستم اطلاعات مکانی داده‌های مسیر مبتنی بر زمان را بررسی نموده و توجه مدیران کتابخانه‌ها را به تهیه این گونه پایگاه‌های اطلاعاتی از مسیر معطوف نماید تا بتوانند با استفاده از این نوآوری بهترین مسیرها را در کوتاه‌ترین زمان ممکن به کاربران خود پیشنهاد دهند و در زمان و انرژی کاربران صرفه‌جویی کرده و رضایت آن‌ها را افزایش دهند.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر دوره زمانی پوشش تحقیق از نوع مطالعات مقطعی، از جهت نوع و روش گردآوری داده‌ها پیمایشی، و از جهت نوع داده‌ها توصیفی و به سبب ماهیت

پژوهش در زمره تحقیقات کاربردی است. جامعه مورد مطالعه این پژوهش، کتابخانه مستقر در «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» بنام «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» از نظر فضا و دسترسی مراجعان به فضای مورد نظر است. این کتابخانه به مساحت ۱۵۰۰ متر مربع و از نوع پژوهشی و تخصصی است. این کتابخانه حدود ۱۴۰۰ عضو دارد که از این تعداد ۴۵۰ نفر عضو درون سازمانی بوده و حدود ۹۵۰ نفر عضو برون سازمانی هستند. این کتابخانه از نظر مکانی در شهر تهران واقع شده است.

گردآوری داده‌های محیط خارج کتابخانه (محوطه سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی) به این صورت انجام شد که ابتدا پژوهشگران نقشه زمینی محیط خارجی سازمان را از سازمان نقشه برداری کشور تهیه کردند و راه‌ها و دره‌های ورودی را روی نقشه به دست آمده بررسی نمودند. معلوم شد که محیط خارجی دارای ۸ در ورودی است که به ترتیب چرخش در خلاف جهت عقربه‌های ساعت در ضلع جنوبی، جنوب غربی، غربی، شمال غربی، شمالی، شمال شرقی، شرقی و جنوب شرقی قرار دارند. برخی از دره‌ها، مانند دره‌های ورودی ضلع‌های جنوب غربی، غربی، شمال غربی، شمال شرقی، و جنوب شرقی کاملاً بسته و بدون استفاده بودند. بنابراین، پژوهشگران فقط مواردی از دره‌های ورودی را برای تحقیق در نظر گرفتند که به‌طور مداوم در طول سال باز یا در مواقعی برای ورود و خروج مراجعان و پرسنل سازمان استفاده می‌شدند. سپس، راه‌های محیط خارجی و مسیرهای حرکتی را برای رسیدن به ساختمانی که «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» در آن واقع است، مشخص نمودند.

در تهیه نظام اطلاعات مکانی از نرم‌افزارهای مختلفی به‌منظور نمایش و تحلیل داده‌های مکانی استفاده می‌شود. در این پژوهش به‌طور خاص از ویرایش ۱۰/۱ نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس»^۱ استفاده شده است.

روش کار در ایجاد نظام اطلاعات مکانی مسیریابی (دسترسی) به کتابخانه شامل مراحل زیر است:

- ◇ تهیه نقشه محوطه «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»؛
- ◇ تبدیل نقشه‌ها از قالب «دی‌جی‌ان»^۲ به قالب «ژئودیتابیس»^۳ در نسخه ۱۰/۱ نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس»؛

- ◇ ایجاد توپولوژی برای داده‌های مکانی؛
- ◇ تشکیل پایگاه داده‌های مکانی در نسخه ۱۰/۱ نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس»؛
- ◇ ترسیم مسیرهای حرکت در محدوده «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»؛
- ◇ ایجاد مجموعه داده شبکه در برنامه جانبی «نت‌ورک آنالیست»^۱ از نسخه ۱۰/۱ نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس» برای یافتن کوتاه‌ترین مسیر حرکت در محیط محدوده «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» و داخل کتابخانه با استفاده از الگوریتم «دایجکسترا».

۳-۱. الگوریتم دایجکسترا

این الگوریتم نه تنها کوتاه‌ترین مسیر بین دو رأس را می‌یابد، بلکه کوتاه‌ترین مسیر از یک رأس به همه رؤوس دیگر را نیز پیدا می‌کند. ایده اصلی این الگوریتم به شرح زیر است:

فرض می‌شود که S زیرمجموعه V است، به صورتی که $u_0 \in S$ و S_1 معرف $\frac{V}{S}$ باشد. اگر P کوتاه‌ترین مسیر از u_0 به S_1 باشد. آنگاه که $u_1 \in S$ و بخش (u_0, u_1) از P باید کوتاه‌ترین مسیر (u_0, u_1) باشد. بنابراین: $d(u_0, v_1) = d(u_0, v_1) + W(u_1 v_1)$ و فاصله از u_0 به S_1 به وسیله فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$$d(u_0, S_1) = \min_{u \in S, v \in S_1} \{d(u_0, u) + W(uv)\}$$

این فرمول با مجموعه $S_0 = \{u_0\}$ شروع می‌شود، دنباله صعودی $S_0, S_1, \dots, S_{V-1}$ از زیرمجموعه V ساخته می‌شود، به ترتیبی که در پایان مرحله i کوتاه‌ترین مسیر از u به همه رؤوس در S_i معلوم باشد. توجه شود که در هر مرحله کوتاه‌ترین مسیرهای به دست آمده با هم، گراف هم‌بند بدون سیکل را تشکیل می‌دهند. چنین گرافی را درخت می‌نامند و می‌توانیم الگوریتم را به صورت شیوه رشد درخت تصور کنیم. روند این الگوریتم در زیر تشریح می‌شود:

$$i = 0, S_0 = \{u_0\}, v \neq u_0, l(v) = \infty, l(u) = 0 \text{ قرار می‌دهیم. } l(v) \text{ نشان هر رأس است که}$$

کرانی بالا در $d(u_0, v)$ هستند.

برای هر $v \in S_i$ به جای $l(v)$ مقدار $\min\{l(v), l(u_i) + W(u_i v)\}$ را قرار می‌دهیم و آن را محاسبه

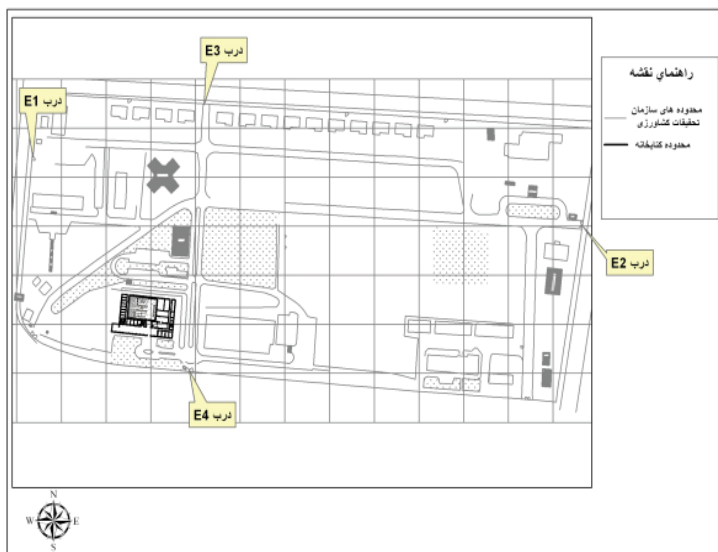
می کنیم و $v \in \text{Min}\{l(v)\}$: رأسی را که برای آن به این مینیمم می رسد با U_{i+1} نشان می دهیم و قرار می دهیم: $Si+1 = Si \cup \{ui+1\}$
اگر $i=v-1$ توقف کنید. اگر $v-1 < i$ به جای i مقدار $i+1$ قرار دهید و به مرحله قبل بروید.

وقتی الگوریتم پایان می یابد، فاصله از u_0 به V به وسیله مقدار نهایی $l(v)$ به دست می آید. الگوریتم «دایجکسترا» اولیه همه جهت ها را از گره شروع به کاوش می کند. بنابراین، نواحی غیر ضروری نیز جست و جو می شوند. این عیب منجر به توسعه هوش مصنوعی شد. از مهم ترین آن ها می توان به الگوریتم A^* اشاره کرد. این الگوریتم مسیر را در جهت گره مقصد جست و جو می کند و بنابراین، از جهت های نامربوط اجتناب می نماید و زمان محاسبات را تقلیل می دهد. از جمله برآوردهای فاصله هر گره تا گره مقصد، فاصله اقلیدسی است. این الگوریتم نسبت به الگوریتم اولیه «دایجکسترا» در نزد محققان از محبوبیت بیشتری برخوردار است (جبه دارالانی ۱۳۷۱).

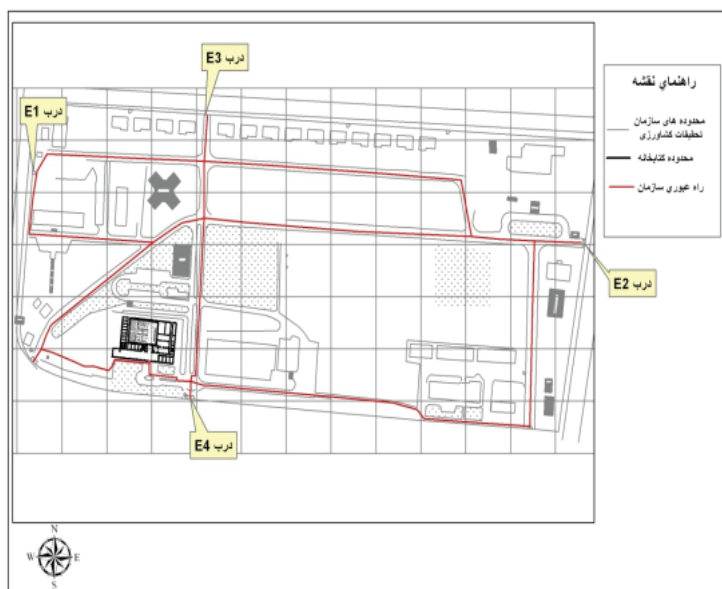
الگوریتم های کوتاه ترین مسیر به کار رفته در اکثر نرم افزارهای نظام اطلاعات مکانی و «آرک جی آی اس» که دارای قابلیت های تجزیه و تحلیل شبکه هستند، الگوریتم «دایجکسترا» است. در نظام اطلاعات مکانی، معیار پیش فرض برای انتخاب کوتاه ترین (بهترین) مسیر در یک شبکه، طول است. این معیار به هیچ وجه نمی تواند معیار مناسبی برای انتخاب بهترین مسیر باشد. لذا، با توجه به فرمول زیر، از زمان سفر - حجم به عنوان وزن یال ها در راه ها در الگوریتم «دایجکسترا» استفاده می کنیم (نورنعمت الهی ۱۳۸۵).

$$t = t_0 \left[1 + \beta \left(\frac{V}{Q} \right)^n \right]$$

در ادامه، نقشه های محیط اطراف کتابخانه و درهای اصلی سازمان مشاهده می شود. در تصویر ۱، نقشه محیط خارجی کتابخانه مشاهده می شود. همان طور که در تصویر مشخص است، «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» دارای درهای ورودی متفاوت در ضلع های مختلف است. بنابراین، برای شناسایی درهای ورودی، کدهای E4, E3, E2, E1 به کار رفت که به ترتیب، در ضلع غربی، ضلع شرقی، ضلع شمالی و ضلع جنوبی قرار دارند. در ضمن تمام درهای ورودی در این پژوهش با رنگ آبی مشخص شده اند. در واقع، درهای ورودی با رنگ آبی به عنوان مبدأ مراجعان در محیط خارج در نظر گرفته شده است.

تصویر ۱. نمایش نقشه محیط خارج ساختمان «کتابخانه مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» در نرم افزار «آرک جی آی اس»

تصویر ۲. نمایش نقشه جست و جوی مکانی مسیرها و تعیین دسترسی از محیط خارجی به ورودی ساختمان «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی»

برای ایجاد امکان تحلیل داده‌ها از ویژگی «رابطه» (ارتباط بین جدول‌ها)، و نوع رابطه (ارتباط یک به چند) در نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس» استفاده شد. بعد از تکمیل پایگاه اطلاعات مکانی کتابخانه، و بعد از ایجاد مجموعه داده شبکه در نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس» برای دسترسی از محیط خارج به «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی»، کوتاه‌ترین مسیر حرکت کاربران مورد نظر بود. بعد از به‌روزرسانی نقشه فضای کتابخانه در نرم‌افزار «مایکرواستیشن»^۱، نقشه محیط خارجی از قالب «دی‌جی‌ان» به «ژئودیتابیس» نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس» تبدیل شد و بر پایه نظریه گراف با استفاده از الگوریتم «دایجکسترا»، امکان مسیریابی در محیط خارج کتابخانه فراهم شد. با استفاده از این روش، ابتدا تمام مسیرهای حرکت از ورودی‌های موجود در ضلع‌های گوناگون محیط خارج تا در ورودی ساختمان «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» شناسایی و ترسیم گردید که در تصویر ۲ نشان داده شده است.

چنان‌که در تصویر ۲ مشاهده می‌شود، تمام راه‌ها و مسیرهای دسترسی در محیط خارجی تا در ورودی ساختمان اصلی (مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی) با رنگ قرمز به نمایش درآمده است. بنابراین، دسترس‌پذیری از فضای خارج «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» با توجه به درهای ورودی و همچنین مسیرهای حرکتی متفاوت برای کاربران در داخل کتابخانه از طریق این نقشه قابل مشاهده است.

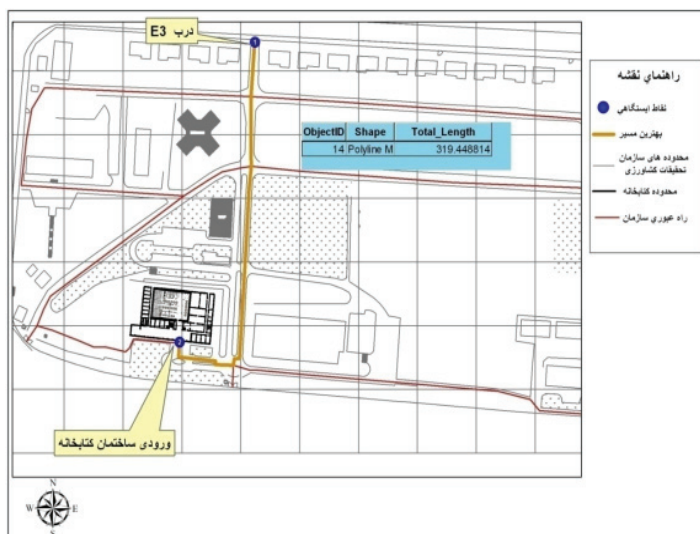
۴ یافته‌ها

بعد از ایجاد مجموعه داده شبکه در نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس»، برای دسترسی از محیط خارج به «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» کوتاه‌ترین مسیر حرکت کاربران مورد نظر بود. برای دستیابی به این هدف با استفاده از الگوریتم «دایجکسترا» که مبتنی بر نظریه گراف است، می‌توان مسیریابی را انجام داد. در این پژوهش، پژوهشگران وضعیت دسترسی به کتابخانه را از درهای مختلف مورد بررسی قرار داده‌اند. بنابراین، در این قسمت، یافته‌های به‌دست‌آمده از تحلیل تمام مسیرهای ممکن حرکت از درهای ورودی موجود در ضلع‌های گوناگون محیط «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» به همراه جدول توصیفی آن به‌منزله بهترین و کوتاه‌ترین مسیر حرکتی از نظر مسافت تعیین شده و در ادامه، نمایش داده شده است.

1. MicroStation

۴-۱. وضعیت مسیریابی مراجعان از درب ورودی ضلع شمالی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

تصویر ۳، نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی کاربران کتابخانه مورد مطالعه از در ورودی واقع در ضلع شمالی (E3) فضای خارج «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» تا در ورودی به فضای داخل ساختمان آن را نشان می‌دهد. در تصویر ۳، کاربری که از در ورودی ضلع شمالی به سازمان وارد می‌شود، از میان مجموعه مسیرهای مختلف حرکتی موجود (خط‌هایی به رنگ قرمز)، به‌منظور سفر بهتر با استفاده از نرم‌افزار نظام اطلاعات مکانی، مسیر ترسیم‌شده به رنگ نارنجی را، که کوتاه‌ترین مسیر دسترسی با مسافتی برابر با ۳۱۹/۴۴ متر از محیط خارج به سمت در ورودی ساختمان «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» است، مشاهده و به آن دسترسی پیدا می‌کند.

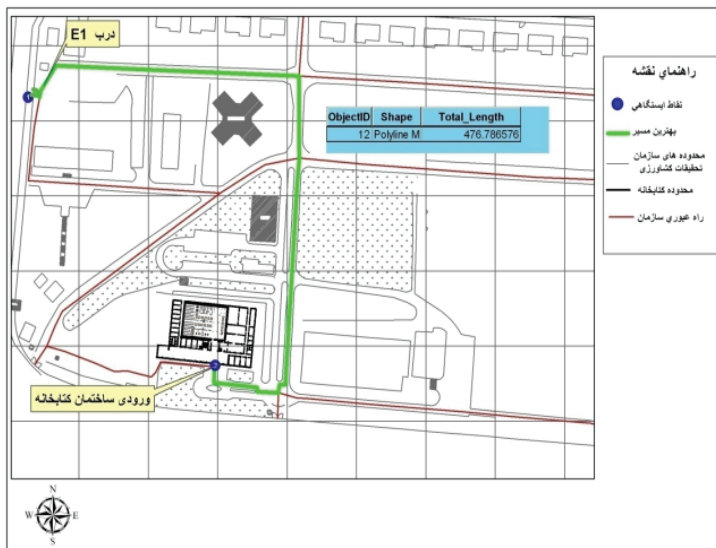

تصویر ۳. نمایش نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی به کتابخانه از ضلع شمالی «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»

۴-۲. وضعیت مسیریابی از درب ورودی ضلع غربی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

تصویر ۴، نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی کاربران کتابخانه مورد مطالعه از در ورودی واقع در ضلع غربی (E1) فضای خارج «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» تا در

ورودی به فضای داخل ساختمان آن را نشان می‌دهد. تصویر ۴، مسیریابی کاربرانی را نشان می‌دهد که از در ورودی واقع در ضلع غربی محیط سازمان وارد می‌شوند. همان‌طور که در تصویر مشاهده می‌شود، کاربران می‌توانند از تمام راه‌ها و مسیرهای مختلف موجود (خط‌هایی به رنگ قرمز) در مسافت‌های متفاوت به در ورودی ساختمان دسترسی یابند. اما، همان‌طور که قبلاً شرح داده شد، آن‌ها می‌توانند به‌منظور سفر بهینه، کوتاه‌ترین مسیر دسترسی از محیط خارج به کتابخانه را که با استفاده از نرم‌افزار نظام اطلاعات مکانی تعیین شده و در نقشه به نمایش درآمده، مشاهده و طی کنند. بنابراین، کاربرانی که از این در وارد خواهند شد، به‌منظور سفر بهینه می‌توانند خط سبز رنگ را به‌عنوان بهترین و کوتاه‌ترین مسیر، با مسافتی به طول ۴۷۴/۰۳ متر که توسط نرم‌افزار «آرک‌جی‌آی‌اس» شناخته شده، دنبال کنند.

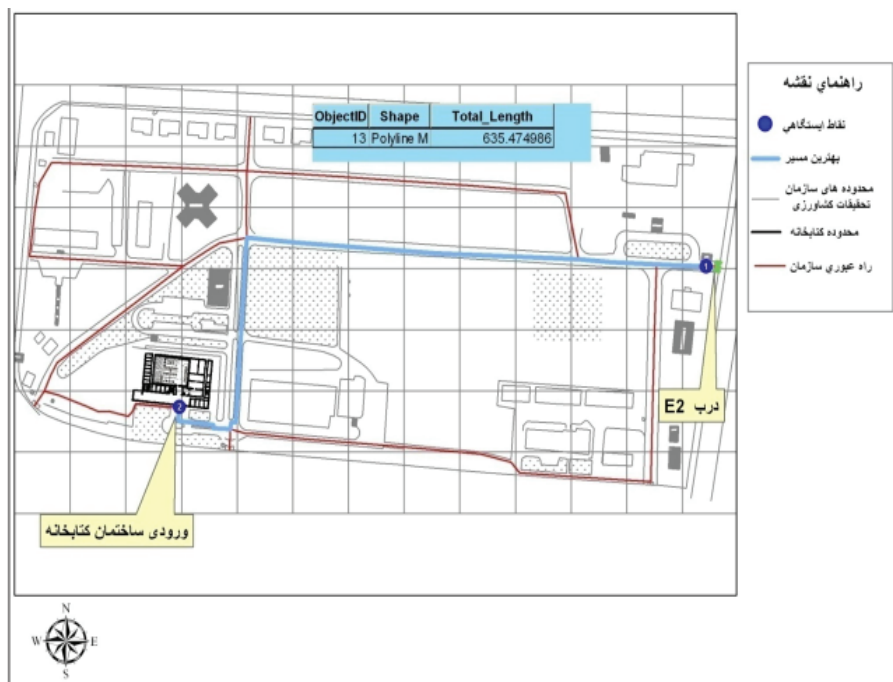

تصویر ۴. نمایش نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی به کتابخانه از در ورودی ضلع غربی «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»

۴-۳. وضعیت مسیریابی مراجعان از درب ورودی ضلع شرقی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

تصویر ۵، نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی کاربران کتابخانه مورد مطالعه از در ورودی واقع در ضلع شرقی (E2) فضای خارج «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» تا در

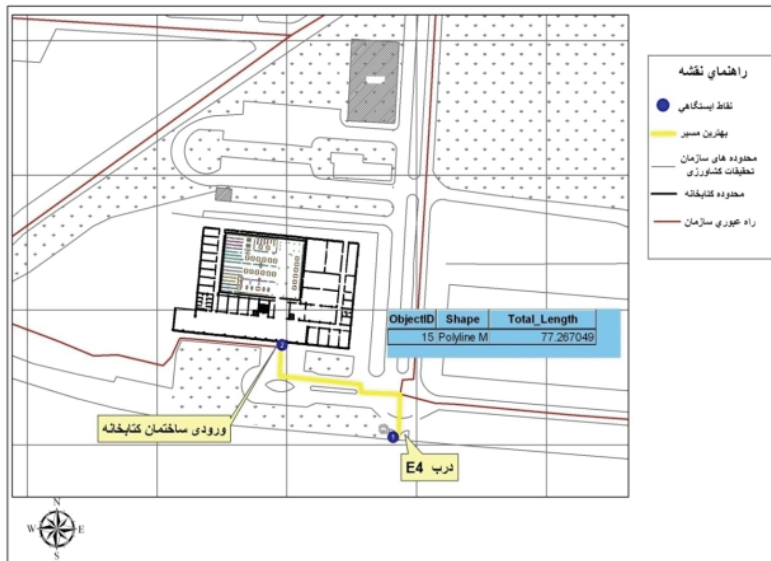
ورودی به فضای داخل ساختمان آن را نشان می‌دهد. تصویر ۵، مسیر حرکت کاربرانی را نشان می‌دهد که از در ورودی ضلع شرقی به محیط «سازمان» وارد می‌شوند. همان‌طور که در تصویر مشاهده می‌شود، کاربران می‌توانند از تمام راه‌ها و مسیرهای حرکتی مختلف موجود (خط‌هایی به رنگ قرمز) با مسافت‌های متفاوت به در ورودی ساختمان دسترسی یابند. اما، آن‌ها می‌توانند کوتاه‌ترین مسیر دسترسی را از محیط خارج به کتابخانه مشاهده و طی کنند که با استفاده از یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل توابع «دایجکسترا»، مبتنی بر نظریه گراف موجود در نرم‌افزار نظام اطلاعات مکانی تعیین شده و در نقشه به نمایش درآمده است. بنابراین، کاربرانی که از این در وارد خواهند شد، به‌منظور سفر بهینه می‌توانند مسیر آبی‌رنگ را با توجه به جدول اطلاعات توصیفی آن، به‌عنوان کوتاه‌ترین مسیر دسترسی با مسافتی به طول ۶۳۵/۴۷ متر طی کنند.

تصویر ۵. نمایش نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی به کتابخانه از درب ورودی ضلع شرقی «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»

۴-۴. وضعیت مسیریابی مراجعان از درب ورودی ضلع جنوبی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

تصویر ۶، نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی کاربران کتابخانه مورد مطالعه از در ورودی واقع در ضلع جنوبی (E4) فضای خارج «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» تا در ورودی به فضای داخل ساختمان آن را نشان می‌دهد. این تصویر مسیر حرکت کاربرانی را نشان می‌دهد که از در ورودی ضلع جنوبی وارد محیط «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» می‌شوند. اما، آن‌ها می‌توانند کوتاه‌ترین مسیر دسترسی را از محیط خارج به کتابخانه مشاهده و طی کنند که با استفاده از یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل توابع «دایجکسترا»، مبتنی بر نظریه گراف، موجود در نرم‌افزار نظام اطلاعات مکانی تعیین شده و در نقشه به نمایش درآمده است. بنابراین، کاربرانی که از این در وارد خواهند شد، به‌منظور سفر بهینه می‌توانند مسیر زردرنگ را با توجه به جدول اطلاعات توصیفی آن، به‌عنوان کوتاه‌ترین مسیر دسترسی با مسافتی به طول ۷۷/۲۶ متر طی کنند.

تصویر ۶. نمایش نقشه کوتاه‌ترین مسیر دسترسی به کتابخانه از درب ورودی ضلع جنوبی «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»

5. نتیجه گیری

در عرصه نقشه شناختی کتابخانه، مسیریابی به عنوان یک رفتار به این معناست که چگونه کاربران کتابخانه راه خود را از مبدأ به مقصد می پیمایند و باز می گردند. مسیریابی موفق از دانستن این که «کجا هستید؟»، «مقصدتان کجاست؟»، «بهترین راه رسیدن به مقصد کدام است؟» و حداقل یک راه قابل استفاده برای توانایی تشخیص مقصد به محض ورود به آن و معکوس کردن فرایند برای یافتن راه بازگشت تشکیل می شود. هنگامی که افراد اقدام به کاوش یک فضای محیطی نا آشنا می کنند، رفتار مسیریابی آن ها و دستیابی به دانش فضایی مورد نیاز، تحت تأثیر عوامل محیطی مانند نشانه ها قرار می گیرد. این نشانه ها ممکن است به روز نبوده و در تصمیم گیری نادرست کاربران مؤثر باشند. مسیریابی یک فرایند تصمیم گیری است که طی یک طرح عملکردی چهار مرحله ای، شامل: مشخص کردن مقصد، جانمایی مکانی مقصد (در نظر گرفتن مقصد)، انتخاب بهترین مسیر و تصمیم گیری در مورد شیوه جابه جایی اجرا می شود. با توجه به گستردگی و حجم فراوان داده های مکانی که خود مرهون ماهیت خاص اطلاعات و همچنین، نوآوری ها و فناوری های امروزی در زمینه داده است و همچنین، بنا به ماهیت خاص و متفاوت داده های مکانی، فناوری های نوین سعی در ارائه ابزارهایی برای تعامل کارآمد با این داده ها نموده است. در همین راستا عرصه ای وسیع و جدید در حوزه داده های مکانی ایجاد شده که تحت عنوان نظام اطلاعات مکانی راه را هموار نموده اند.

در این تحقیق پژوهشگران توانستند بهترین (کوتاه ترین) مسیر را جهت تسهیل دستیابی به امکانات و خدمات کتابخانه با استفاده از نظام اطلاعات مکانی نمایش دهند. اجرای مقدماتی چنین الگویی می تواند به کاهش اضطراب کاربر و به حداکثر رسانیدن سهولت دسترسی به کتابخانه از فضای محوطه سازمان منجر شود. بدین ترتیب که در درجه نخست، مشاهده نمایش یافته های حاصل از پژوهش بر روی نقشه مشخص کرد که نظام اطلاعات مکانی در تصمیم گیری کاربران برای انتخاب مسیر حرکتی مؤثر است و در درجه دوم، نشان داد که می تواند با نمایش مسیرهای حرکتی مختلف بر روی نقشه کتابخانه بهترین و کوتاه ترین مسیر را در اختیار مراجعان بگذارد و به عنوان یک راهنما برای کاربران کتابخانه در محیطی نا آشنا به کار رود. علاوه بر این، استفاده از قابلیت طراحی مسیرهای حرکتی با کمترین طول حرکتی در نرم افزار «آرک جی آی اس» کمک نمود که کاربر فرضی برای دسترسی بهتر، مسیرهای حرکتی با کمترین طول حرکتی را انتخاب

نماید. افزون بر این، استفاده از الگوریتم «دایجکسترا» مبتنی بر نظریه گراف موجود در نرم افزار «آرک جی آی اس» طراحی مسیر برای دسترسی به چند نقطه ایستگاهی را ممکن ساخت؛ بدین مفهوم که اگر کاربر فرضی کتابخانه با اهداف زیادی جهت دستیابی به امکانات و خدمات وارد کتابخانه شود و از مبدأ حرکت تصمیم به توقف در نقاط ایستگاهی مختلف داشته باشد، نظام اطلاعات مکانی برای جلوگیری از سردرگمی او در فضای بزرگ کتابخانه، دستیابی آسان و به دور از اضطراب را به تمام نقاط ایستگاهی فراهم می آورد. یافته های حاصل از پژوهش نیز نشان داد که نظام اطلاعات مکانی علاوه بر این، با نمایش کوتاه ترین مسیر حرکتی، دستیابی به امکانات و خدمات مختلف کتابخانه ای را تسهیل می کند.

«سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» دارای درهای ورودی متعدد در ضلع های گوناگون و راه های حرکتی مختلف است. پایگاه اطلاعات مکانی مسیریابی طراحی شده در این پژوهش به مراجعان کمک می کند تا با توجه به وسعت محیط مورد مطالعه، و موقعیت خود در فضای خارجی، پس از ورود از هر در، بهترین مسیر را بر پایه کوتاه می مسیر در رسیدن به در ورودی ساختمان اصلی طی کنند. یافته های این پژوهش در پاسخ به این مسئله است که آیا طرح الگوی مسیریابی کاربران در فضای خارج کتابخانه با استفاده از نظام اطلاعات مکانی می تواند به دسترسی آن ها کمک کند به طوری که مراجعان بتوانند مسیرهای حرکتی کتابخانه را بدون سردرگمی و با خستگی کمتر موقعیتیابی و طی نمایند؟ طراحی الگوی مسیریابی بهینه برای این منظور ضرورت داشت و دستیابی به این امر می تواند الگوی مهمی برای استفاده تمام کاربران کتابخانه تلقی شود. مناسب ترین طرح الگوی مسیریابی می تواند دربردارنده وضعیت مسیریابی کاربران و میزان تلاش آن ها در انتخاب بهترین مسیر حرکتی باشد. یافته ها نشان داد که ایده مطرح شده قابل وصول است و مراجعان به منظور سفر بهینه با استفاده از نرم افزار «آرک جی آی اس» می توانند راه ها و مسیرهای حرکتی را موقعیتیابی کنند. یافته ها همچنین نشان داد که طرح چنین الگویی می تواند کوتاه ترین مسیر حرکتی را برای کاربران فراهم سازد تا بنا به موقعیت مکانی خود در هر یک از درهای ورودی بتوانند به طور قابل توجهی نسبت به مسیرهای حرکتی اطمینان حاصل کنند و بهترین و کوتاه ترین مسیر را در نقشه بازیابی نمایند.

در تحقیق «پارک»، بر روی خطوط مستقیم رفت و آمد تکیه شده است (park 2011)

که نمایشی واقع‌بینانه از مسیر واقعی رفت و آمد کاربران کتابخانه را به دست نمی‌دهد. به عنوان مثال، اگر فردی در جاده‌ای منحنی شکل مسیری را طی کند، فاصله رفت و آمد می‌تواند از فاصله خط مستقیم زیادتر باشد. همچنین، جابه‌جایی‌های افراد می‌تواند به واسطه موانع فیزیکی مانند رودخانه‌ها، دریاچه‌ها، و بزرگراه‌ها محدود شود. اگر دریاچه‌ای در میان نقاط مبدأ و مقصد وجود داشته باشد و پلی برای اتصال این دو نقطه وجود نداشته باشد، مسیر واقعی خطی مستقیم نخواهد بود. بنابراین، در نتایج پژوهش پژوهش کوان و وبر استفاده از خطوط مستقیم به دلیل محدودیت‌های موجود توصیه نشده است (Kwan and Weber 2003). بنابراین، در استفاده از نظام اطلاعات مکانی، که توانایی ترسیم خطوط مستقیم برای دسترسی مکانی را دارد، باید در تحلیل نتایج برای انتخاب مسیر دسترسی به چنین واقعیاتی توجه شود و این یافته این نکته را به ذهن می‌آورد که برای سنجش دسترسی پذیری کتابخانه به صورتی واقع‌بینانه‌تر، مقیاس‌های فاصله با استفاده از رفت و آمد می‌تواند به کار گرفته شود.

در این پژوهش استفاده از ابزار نظام اطلاعات مکانی برای سنجش دسترسی پذیری از درهای محیط خارج تا در ورودی ساختمان «مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی» به کار گرفته شد و در این کار به پیشنهاد «پارک» در باره ترسیم خطوط مستقیم، یافته‌های حاصل از وضعیت مسیریابی در فضای خارج کتابخانه نشان داد که توجه کافی به عمل آمد. فاصله مبدأ از هر در ورودی تا مقصد متفاوت است، از این جهت، در ورودی (E4) واقع در ضلع جنوبی به عنوان بهترین مبدأ حرکت مراجعان تا مقصد (در ورودی ساختمان اصلی مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی) شناخته شد، زیرا که فاصله در ورودی (E4) تا در ورودی ساختمان اصلی با مسافتی به طول ۷۷/۲۶ متر کوتاه‌ترین مسیر از میان کوتاه‌ترین مسیرهای حرکتی درهای ورودی مختلف است. بر اساس این یافته‌ها، مراجعان می‌توانند در ورودی واقع در ضلع جنوبی را، به شرط دریافت قبلی اطلاعات در محیط خارجی سازمان به وسیله نظام اطلاعات مکانی، به عنوان بهترین (کوتاه‌ترین) مبدأ حرکت در محیط «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» انتخاب نمایند. این یافته پژوهش می‌تواند از یافته‌های «پارک» (۲۰۱۲) استفاده بهتری نموده و نمایش اطلاعات به وسیله نظام اطلاعات مکانی را در مکان مناسب در اختیار کاربر قرار دهد که منجر به انتخاب کوتاه‌ترین مسیر واقعی گردد.

مطالعات متعددی نیز برای سنجش دسترسی پذیری فیزیکی کتابخانه‌ها انجام گرفته

است و محققان پیشین اغلب از مقیاس‌های تقریبی فاصله استفاده نموده‌اند که به واسطه شعاع فاصله نشان داده شده است. به عنوان مثال، «کینیکین» دسترسی پذیری را با استفاده از نظام اطلاعات مکانی و بر مبنای شمارش تعداد ثبت نام کنندگان در شعاع یک، دو، سه و پنج مایلی مورد سنجش قرار داد و متوجه شد که اغلب کاربران در شعاع دو مایلی زندگی می‌کنند و در نتیجه، از نظر او فاصله عاملی تعیین کننده برای دسترسی پذیری فیزیکی به کتابخانه‌ها محسوب می‌شود (Kinikin 2004). اما به نظر «نیکولز» این روش به رغم این که مزیت‌های راحتی محاسبات را دارد، معایبی نیز در استفاده از آن وجود دارد. قدر مسلم این است که در چنین تحقیقاتی می‌توان از قابلیت‌های گسترده تر نظام اطلاعات مکانی برای سنجش دسترسی به امکانات کتابخانه استفاده کرد، به طوری که نظام اطلاعات مکانی به عنوان ابزار تحلیل دسترسی، طرح الگوی مسیریابی را برای تمام مراجعان در مسافت‌های دور فراهم سازد (Nicholls 2001). «زیا» با استفاده از نقشه‌های حاصل از نظام اطلاعات مکانی که نشان‌دهنده موقعیت جاگیری اشیاء در کتابخانه است، از نظام اطلاعات مکانی برای ارتقاء اپیک (فهرست دسترسی همگانی درون خطی) استفاده کرده است. این ایده ضمن این که در زمینه کاربرد تفاوت دارد، مشابه مسیریابی در این تحقیق برای دسترسی به امکانات و خدمات درخواستی کاربران در یک نقشه رقمی شده از محیط خارج و داخل کتابخانه است (Xia 2005). بنابراین، در این پژوهش گامی فراتر از «پارک»، «کینیکین» و «زیا» برداشته شده و استفاده از نظام اطلاعات مکانی این پژوهش نشان داده است که این نظام عملاً می‌تواند در چنین کاربردهایی مؤثر و مفید واقع شود و موجبات آسایش کاربران را به لحاظ دسترسی فراهم سازد.

۶. پیشنهاد اجرایی

پیشنهاد می‌شود که «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی» و سایر سازمان‌ها از این سیستم جهت بهینه‌سازی مسیریابی کاربران خود بهره‌جویند و از پتانسیل این سامانه برای تهیه نرم‌افزارهای مسیریاب تحت موبایل در کتابخانه‌های خود استفاده نمایند، تا کاربران در بدو ورود به محوطه کتابخانه با نصب نرم‌افزار بتوانند بهترین و کوتاه‌ترین مسیر جهت استفاده از خدمات کتابخانه را بیابند.

همچنین، پیشنهاد می‌شود که از پتانسیل این سیستم جهت یافتن مکان ارائه خدمات در کتابخانه‌های بزرگ و ساختمان‌های پیچیده، مانند کتابخانه ملی ایران استفاده گردد.

۷. پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

- ◇ بررسی نظرات کاربران از طریق مصاحبه و یا تمرکز بر گروه‌ها^۱ در خصوص مسیریابی کتابخانه با استفاده از روش‌های تجربی برای بررسی اثر مداخله‌ای عواملی مثل علائم، نشانه‌ها و اطلاع‌دادن در مورد مسیرها؛
- ◇ بررسی الگوهای سفر کاربران به کتابخانه‌ها در سطح محله و شهر در نظام اطلاعات مکانی و ارائه راه‌های بهبود دسترسی به کتابخانه‌ها؛
- ◇ استفاده از نظام اطلاعات مکانی در تعیین بهترین مسیرهای دسترسی به کتابخانه‌های بزرگ و دارای طبقات زیاد نظیر «کتابخانه ملی ایران» بر اساس نیاز کاربران؛
- ◇ استفاده از نظام اطلاعات مکانی در ارائه خدمات اطلاع‌رسانی به کاربران کتابخانه؛
- ◇ بررسی و تعیین مسیر بهینه کتابخانه‌های سیار در روستاها و مناطق فاقد کتابخانه با استفاده از نظام اطلاعات مکانی؛
- ◇ استفاده از نظام اطلاعات مکانی در مسیریابی و تعیین مسیر بهینه توسط کاربران روشن‌دل در کتابخانه‌های بزرگ و پرپیچ‌وخم؛

فهرست منابع

- باب‌الحوائجی، فهیمه و رؤیا پورنقی. ۱۳۹۳. بررسی رفتار مسیریابی مراجعین کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با استفاده از سیستم اطلاعات مکانی. دانش‌شناسی ۷ (۲۷): ۱-۱۶.
- بهپور، باوند و مرضیه سیامک. ۱۳۹۰. تحلیل طرح معماری کتابخانه ملی ایران از نقطه‌نظر مسیر حرکتی کاربران. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی ۱۶ (۱): ۶-۶۱.
- پورنقی، رؤیا. ۱۳۹۱. ارائه مدل مناسب خدمات کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی با استفاده از جی‌آی‌اس و تأکید بر داده‌های مکانی کتابخانه‌ها. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات تهران.
- جبه‌دار مارالانی، پرویز. ۱۳۷۱. نظریه اساسی مدل‌ها و شبکه‌ها. تهران: دانشگاه تهران.
- جهانگیری فرد، بهنام. ۱۳۹۰. طرح پیشنهادی مکان‌یابی کتابخانه‌های عمومی منطقه چهار شهر تهران با استفاده از GIS. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال.
- دهقانی سانج، جلال و حسن محمودی. ۱۳۹۰. شناسایی و رتبه‌بندی معیارهای مؤثر بر مکان‌یابی کتابخانه‌های عمومی با استفاده از ANP فازی و TOPSI فازی. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی ۱۴ (۵۳): ۸-۳۲.

- رهنما، محمد رحیم و حسین آقا جانی. ۱۳۸۸. تحلیل توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی در شهر مشهد. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی ۲ (۱۲): ۷-۲۶.
- زنگی‌آبادی، مهدیه. ۱۳۷۸. تحلیل فضایی و مکان‌یابی کتابخانه‌های عمومی شهر کرمان با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- مختارپور، رضا، ایوب تقی‌زاده، و کاظم رنگزن. ۱۳۸۸. مکان‌یابی کتابخانه‌های عمومی شهرستان اهواز با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی (ساج). کتابداری و اطلاع‌رسانی ۲ (۱۲): ۲۹-۴۴.
- معصومی، مرضیه. ۱۳۸۳. ارزیابی و تحلیل توزیع فضایی و امکانات کتابخانه‌های عمومی در شهر تهران منطقه ۱۲ با استفاده از جی‌آی‌اس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- نورنعمت‌اللهی، محمد. ۱۳۸۵. طراحی مسیر بهینه امدادرسانی حمل‌ونقل جاده‌ای در محیط جی‌آی‌اس (بر مبنای نقاط حادثه‌خیز). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- Colorado State Library. 2006. Conducts a Variety of Projects with GIS: Analyzing Library Use Patterns Geospatially, ArcNews Online. Summer. Available from: <http://www.esri.com/news/arcnews/summer06articles/colorado-state.html> about [2pages]. (accessed Nov. 12, 2010).
- Envall, P. 2007. Accessibility planning: A chimera. PhD diss., University of Leeds.
- Hertel, K. and N. Sprague. 2007. GIS and census data: tools for library planning. *Library Hi Tech* 25 (2): 246-259.
- Ingram, D. R. 1970. The concept of accessibility: A search for an operational form. *Regional Studies* 2: 101-107.
- Japzon, A. C. and H. Gong. 2005. A neighborhood analysis of public library use in New York city. *Library Quarterly* 75 (4): 446-463.
- Kinikin, J. 2004. Applying geographic information systems to the Weber County Library system. *Information Technology and Libraries* 23 (3): 102-107.
- Koontz, C.M., D.K. Jue, and B.W. Bishop. 2009. Public library facility closure: An investigation of reasons for closure and effects on geographic market areas. *Library and Information Science Research* 31 (2): 84-91.
- Kwan, M. P., and J. Weber. 2003. Individual accessibility revisited: Implications for geographical analysis in the twenty-first century. *Geographical Analysis* 35 (4): 341-353.
- Liu, S. and X. Zhu. 2004. Accessibility analyst: An integrated GIS tool for accessibility analysis in urban transportation planning. *Environment and Planning B: Planning and Design* 31: 105-124.
- Loomis, R.J. and M.B. Parsons. 1979. *Orientation needs and the library setting*. In D. Pollet, and P. C. Haskell (Ed.), *Sign systems for libraries*. New York and London, UK: Bowker.
- Nicholls, S. 2001. Measuring the accessibility and equity of public parks: A case Stud using GIS. *Managing Leisure* 6 (4): 201-219.
- Park, S.J. 2011. The Physical Accessibility of Public Libraries to Users: A GIS Study. PhD diss., the Florida State University.
- _____. 2012. Measuring public library accessibility: A case study using GIS. *Library and Information Science Research* 34: 13-21.
- Penchansky, R. and J.W. Thomas. 1981. The concept of access: Definition and relationship to consumer satisfaction. *Medical Care* 19 (2): 127-140.
- Slatin, J. M. and S. Rush. 2003. *Maximum accessibility: Making your Web site more usable for everyone*.

Boston: Addison-Wesley.

Weibull, J.W. 1980. On the numerical measurement of accessibility. *Environment and Planning* 12: 53-67.

Xia, J. 2005. Locating library items by GIS technology. *Collection Management* 30 (1): 63-72.

رؤیا پورتنی

متولد سال ۱۳۶۰، دارای مدرک تحصیلی دکتری در رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی از دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات است. ایشان هم‌اکنون استادیار پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران است. سیستم‌های اطلاعات مکانی، دروازه‌های اطلاعاتی، علم‌سنجی، حق مؤلف و سواد اطلاعاتی از جمله علایق پژوهشی وی است.

علی جلالی دیزجی

دارای مدرک دکتری در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی از دانشگاه شهید چمران اهواز است. ایشان هم‌اکنون استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی و همچنین رئیس کتابخانه‌های دانشگاه شهید بهشتی است. وی بازرس انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران نیز است.

مریم زندیه دولابی

متولد سال ۱۳۶۴، دانشجوی دکتری رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی (گرایش بازیابی اطلاعات) دانشگاه الزهراء است. ایشان هم‌اکنون کارشناس مسئول گروه استاندارد نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور است. رویکردهای نوین سازماندهی اطلاعات از جمله استاندارد توصیف و دسترسی منبع، نرم‌افزارهای مدیریت کتابخانه و استانداردهای کتابداری و کتابخانه‌ای از جمله علایق پژوهشی وی است.

